

Анатолій ШВАБ

НАЦІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА П РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ ТА ЕМІГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ НА ЗАХІДНО- УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ

З перших років відновлення незалежності Польщі існувало чітке усвідомлення, що широка хвиля еміграції напередодні Першої світової війни й надалі посідатиме важливе місце в соціально-економічному житті Польщі. Уже в 1917 р. Д. Околович, людина, яка до 1923 р. брала активну участь у формуванні польської еміграційної політики, писав: “Немає жодного сумніву, що визволена Польща доти буде охоплена еміграційним рухом, поки не зникнуть причини, які його породжують. Доти, доки розвиток промисловості не підніметься до такого рівня, щоб перевищити темпи натурального приросту Заселення, доки польське село, перенаселене малоземельним і безземельним пролетаріатом, буде становити величезний резерв робочих рук, які не мають відповідного попиту на внутрішньому ринку, нарешті, доки заробітки польських робітників будуть відрізнятися від заробітків у сусідніх державах, доти питання еміграції не перестане бути актуальним для Польської держави”¹.

Розв’язати проблему перенаселення за допомогою внутрішніх економічних механізмів Польща не могла, оскільки для цього були необхідні значні фінансові інвестиції. Основним засобом вирішення цієї проблеми від перших років існування П Речі Посполитої була проеміграційна політика, яка не лише прагнула до збереження темпів еміграції, а й до її посилення².

Характер еміграційної політики впродовж міжвоєнного двадцятиліття піддавався постійним корективам. Спочатку відновлена Польська держава намагалася опанувати стихійність цього руху, а пізніше стала скеровувати його і використовувати як інструмент розв’язання економічних, соціальних та політичних проблем.

У першій половині міжвоєнного двадцятиліття справа еміграції національних меншин Польщі не посідала в польській політиці першочергового значення. Передусім, у 1919 і 1923 рр. Польща взяла зобов’язання перед світовим співтовариством відстоювати інтереси національних меншин. Упродовж 20-х рр. уряд проводив земельну реформу, одним з пунктів якої була колонізація “східних кресів” і власне, на неї робився основний акцент розв’язання проблеми національних меншин шляхом національної чи то державної асиміляції. Окрім того, східні воєводства вже й так були охоплені активною еміграцією євреїв до США, українців до Канади та Південної Америки. Сприяло цьому розпорядження еміграційного управління, видане у червні 1921 р., згідно з яким мореплавним компаніям дозволялося відкрити представництва у містах Західної України. Їх діяльність через розгорнуту мережу агітаторів стала активним чинником посилення еміграції.

Аналіз загальнопольських еміграційних процесів переконує в тому, що цілеспрямована еміграційна політика щодо національних меншин починає активно втілюватися з середини 20-х рр. Зокрема це яскраво підтверджують напрямки переселення та його характер. Упродовж усього міжвоєнного періоду волиняни виїжджали переважно до країн Північної та Південної Америки, назавжди покидаючи край, у той час, коли мешканці центральних та західних воєводств надавали перевагу сезонній еміграції до європейських країн. Такий стан речей був викликаний не добровільним вибором бажаних, а тим, що формування контингенту емігрантів до Європи відбувалося шляхом підбору через управління посередництва праці. Керуючись розпорядженням Міністерства внутрішніх справ, перевага виїзду до європейських країн надавалася лише полякам. Результати впливу на спрямування волинської еміграції очевидні. За підрахунками автора у період 1926–1938 рр. до Європи виїхало лише 2 тис. 360 осіб, що становило 3,75% від загальної кількості волинських переселенців³.

У коло інтересів польського уряду входили наміри не лише надати українській еміграції безповоротного характеру, а й сприяти її якнайшвидшій асиміляції на чужині. Зокрема, це проявилось в спрямуванні українських переселенців до Канади, де польська дипломатія не мала жодних успіхів у домовленостях про створення скупчених поселень для поляків, а також у прагненні до заборони розселення українців в місцях їхнього компактного поселення та в колоніях, призначених для польських осадників.

Ще помітніше активізувалися заходи щодо посилення еміграції національних меншин у другій половині 30-х рр. Особливо широкого розголосу набула ця ідея після невдалої спроби створення скупчених поселень (колоній) поляків у країнах Латинської Америки, на що в кінці 20-х та першій половині 30-х рр. було витрачено чимало коштів.

Після невдалої спроби відтворення власних домініонів у країнах Південної Америки, що, на відміну від сезонної європейської еміграції, приносило здебільшого збитки і втрату зв'язку з співвітчизниками, міжконтинентальній еміграції відводилася роль як політичного, так і економічного розвантаження Польщі. Основне її завдання полягало у посиленні еміграції національних меншин. Зокрема, для посилення еміграції українського населення в 1936 р. було створено польську корабельну лінію до Південної Америки. Особливий тиск на збільшення еміграції національних меншин здійснювало Міністерство внутрішніх справ (МВС). У надісланому ним у листопаді 1937 р. до МЗС таємному документі відзначалося, що здійснювана еміграційна політика повинна піддатися істотному переглядові з урахуванням потреби “позитивного” вирішення національного питання у Польщі.

Особливо шкідливим, з погляду внутрішньої політики, визнавалося поширене в кінці 20-х – початку 30-х рр. планове фінансування державою міжконтинентальної еміграції поляків, а також обмеження виїзду національних меншин до призначених для поляків територій. Тепер еміграція поляків повинна була розглядатися як крайній засіб вирішення питань перенаселення на “чисто польських теренах”. Вербування з метою планового осадництва мало охоплювати непольське населення, насамперед з територій змішаного проживання, де шляхом еміграції можна

було здобути хоча б відносну більшість польського елементу. Польське населення передбачалося залучати до внутрішньої колонізації⁴.

Політичні мотиви польських урядових кіл щодо еміграції яскраво ілюструє таємний документ Міністерства закордонних справ. "...Зорганізування такої акції, якою є еміграція, вже на початку дозволить створити кордон з повною перевагою польського елементу від Збруча аж до теренів цілковито польських. Еміграційна акція створить виключно добрі умови для скупу земель слов'янських меншин, відправлених до заокеанських держав і продаж її польським осадникам...

Заокеанська еміграція є еміграцією безповоротною, власне тому повинні створюватися якнайсприятливіші умови для переселення туди українців. Континентальна еміграція на 80% є заробітковою, тому туди необхідно спроваджувати виключно поляків. В усякому випадку рішення про напрямки еміграції повинні прийматися з врахуванням етнічних, господарських і геополітичних умов"⁵.

У зв'язку з цим МЗС видало наступні розпорядження: 1) заборонялося вербувати поляків з воєводств спільного проживання національних меншин; 2) вербування мало проходити, в основному, серед національних меншин, що проживають в 13 південно-східних повітах; 3) заборонялося гальмувати еміграцію національних меншин на інших теренах Польщі.

У результаті цих заходів, навіть якщо виходити з існуючих реальних можливостей заокеанської еміграції (від 7 до 20 тис. осіб з Польщі, окрім євреїв), у деяких повітах вистачило б відправити в еміграцію кілька чи кільканадцять тисяч неполяків, щоб забезпечити перевагу польського елементу (близько 60%) протягом кількох років в 4–5 повітах...⁶ Аналіз подібних документів доводить, що польське керівництво проводило сплановану політику суцільної колонізації, використовуючи для цього засоби, породжені поточним історичним моментом. Один з активних ендецьких діячів Г. Зеленцький у своїх роздумах про значення польської колонізації, ідея якої активно обговорювалася в другій половині 20-х рр., ішов ще далі: "Польська держава повинна прагнути до повної колонізації шляхом розселення польського елементу так, щоб той своєю кількістю і культурною силою надав політичний і культурний тон кожному клаптику землі. При цьому ми не порушуємо конституційних прав національних меншин щодо їх розселення. Власних політичних цілей досягаємо впровадженням законних міграційних переміщень населення"⁷.

Уже на початку 20-х рр. проявилася чітка тенденція до сприяння еміграції євреїв, яка з політичних міркувань активно підтримувалася польським урядом. Так, зокрема, вже в травні 1920 р. у листі Міністерства праці і суспільної опіки до начальника окружного управління Волині та Поділля наголошувалося на сприянні в роботі товариства Hebnew Sheltening and immigrantaid society of America Headquarters for Poland (Hebnew SALAS). Товариство опікувалося організацією еміграції єврейських родин на постійне проживання до США. Hebnew SALAS працювало під наглядом МПІСО⁸.

Поряд з агітацією за виїзд до США, серед населення Волині була поширеною діяльність створеного в 1921 р. Палестинського еміграційного товариства, яке ставило за мету організацію еміграції євреїв до Палестини⁹. Офіційна польська влада не чинила найменшого опору нелегальній еміграції до Палестини і на початку 30-х рр. У листі Міністерства внутрішніх справ від 27 січня 1933 р. до волинсь-

кого воєводи відзначалося, що таємна нелегальна еміграція євреїв під виглядом туристичної поїздки відбувається з відома міністерства і з точки зору польських інтересів є корисною, оскільки розвантажує ринок праці¹⁰.

У 20–30-х рр. планомірно виконувалося розпорядження МЗС про визначення напрямків еміграції для поляків і національних меншин. З Центральних і Західних воєводств Польщі емігранти спрямовувалися переважно до країн Західної Європи (Франції та Німеччини), оскільки ця еміграція мала переважно сезонний характер, в той час як зі Східних – до Канади і Південної Америки, куди українське населення виїжджало на постійне місце проживання.

З Лодзинського та Познаньського воєводств за період 1925–1931 рр. із загальної кількості емігрантів до європейських країн виїхало 97%, з Кельцького і Поморського – 89%. З Волині до Європи емігрувало лише 4,3%, а до позаєвропейських держав – 95,6%. У Станиславівському воєводстві ці показники становили відповідно – 33,5% і 66,5%, в Тернопільському – 20,8% і 79,2%, Львівському – 64,9% і 35,5%. У Львівському, Тернопільському і Станиславівському воєводствах у складі емігрантів до Європи були переважно поляки, в цілому ж відсоток українського населення в загально польській європейській еміграції становив лише 0,47% православних і 5,26% греко-католиків¹¹.

Тим часом МЗС приступило до створення перспективного еміграційного плану, згідно з яким уряд виділяв 21 млн злотих для того, щоб упродовж чотирьох років спрямувати до міжконтинентальної еміграції 25 тис. українців, а на звільнених ними землях оселити 17 тис. осіб польської національності¹². За планом українці і білоруси (до них застосовувалася така ж політика) в еміграції в Бразилії, Аргентині й інших державах Південної Америки повинні були створювати розпорошені поселення. Вважалися небажаними й польські поселення серед українських і білоруських¹³. Це пояснювалося обмеженими можливостями польської заокеанської колонізації, які в будь-який момент могли бути забороненими імміграційними країнами.

Під кінець 30-х рр., коли з'ясувалося, що широко розрекламована ідея польської колонізації потребує значних коштів і є збитковою, до призначених для поляків колоній почали направляти українців. У Парагваї, на землях, зарезервованих для польських осадників, у результаті поселилося 90% українців, переважно волинян.

Польський учений М. Красоцький, наукова діяльність якого припала на 20–30-ті рр., критикуючи ідею польської осадницької еміграції, писав: “Якщо наше господарство має понести такі величезні збитки, а польський народ такі значні жертви, то нехай краще його енергія буде спрямована на інші ділянки державного життя. Якщо має відтікати польський капітал, то нехай краще відтікає капітал меншин. І за їх же рахунок можна зменшити кількість непольського населення в Польщі, послабити їх господарську і політичну позицію. Саме за таких умов можна погодитися на осадницьку еміграцію”¹⁴.

Характер еміграційних процесів у Польщі підтверджує, що багато намічених планів реалізувалися. При загальній тенденції спаду еміграції з Польщі у 30-х рр., еміграція з Волині залишалася на рівні 20-х рр. Значно зросла питома вага волинської міжконтинентальної еміграції. За підрахунками автора, якщо в 1926–1931 рр. вона становила 12% від всієї міжконтинентальної еміграції з Польщі, то в 1935–

1938 рр. – 23,4%. Із загальної кількості польської еміграції до Парагваю волиняни становили 53,3%, до Аргентини – 31,1%¹⁵.

Зростання відсоткової ваги волинської еміграції відбувалося на тлі загального спаду польської еміграції в цілому. Цей факт повною мірою переконує, що збіг соціально-економічних, демографічних і політичних факторів, які сприяли виїзду жителів Волині, мав тут значно впливовіші наслідки, ніж в інших воєводствах. Причиною цього були низький рівень розвитку суспільно-виробничих відносин, викликаний фактичною відсутністю промисловості на Західній Україні та її слабким розвитком у Польщі загалом, а також сповільнені темпи капіталізації сільського господарства.

Особливий вплив на активізацію еміграційного руху в 30-х рр. мала внутрішня політика правлячих кіл Польщі, спрямована на посилення еміграції українського елемента для прискорення польської колонізації та асиміляції західноукраїнських земель. Результати її були очевидні. Аналіз статистичних даних засвідчує, що польське населення на Волині у 1936 р. становило 16,5%, відповідно, за час від перепису 1921 р. його частка зросла на 5%, тоді як частка українського населення зменшилася на 5% і становила 68,5%. До 9,7% скоротилася і кількість євреїв. Зростання польського населення на Волині відбулося як за рахунок еміграції з інших воєводств, так і за рахунок значно вищого природного приросту, оскільки новоприбулі поляки були здебільшого молодими людьми і мали кращі умови побуту. Результатом такого становища стало збільшення більше ніж удвічі кількості поляків. Фактичний приріст українського населення становив близько 70%¹⁶.

Високі показники зростання кількості польського населення вплинули на соціальну структуру населення і на характер його зайнятості. Міське населення зросло за рахунок поляків. Коли за переписом 1921 р. у містах Волині поляки становили 16%, українці – 22%, а євреї – 57%, то в 1931 р. відсоток поляків зріс до 28%, українців зменшився до 16%, а євреїв – до 49%¹⁷.

Наслідком цілеспрямованої еміграційної політики був і характер зайнятості населення. Поляки на Волині були задіяні у різних сферах діяльності, натомість українці працювали в основному у сільському господарстві. Для порівняння наведемо такі дані: 11,5% польського населення в 1921 р. у лісництві становили 55% від загальної кількості працюючих, мінерально-добувній промисловості – 26,9%, в металообробній – 28,1%, деревообробній – 27,1%, у споживчій – 19,9%, в комунікації і транспорті – 34,7%, у сфері обслуговування – 34,4%¹⁸. Натомість серед православних (українців) 93% були рільниками, 3,5% працювали в промисловості (переважно некваліфікованими робітниками), 0,4% – в торгівлі та 3,3% – в інших сферах¹⁹.

Цілком очевидно, що тягар соціально-економічних проблем, властивих відсталій економіці, лягав в першу чергу на українське населення Волині. Скрутність їхнього становища ставала опосередкованим чинником до еміграції, яку офіційна польська влада активно використовувала для досягнення планів асиміляції на західноукраїнських землях.

¹ *Okolowicz J. Zadania polskiej polityki emigracyjnej. Referat ogłoszony w Kole Przyjaciół Nauk Politycznych w Warszawie w.D. 15.XII. 1917. – Warszawa: Nakładem wydziału Rejestracji strat wojennych przy Radzie Głównej Opiekuńczej, 1918. – S. 5.*

- ² *Jarzyna A.* Polityka emigracyjna. – Lwów: Dom książki polskiej, 1933. – S. 100.
- ³ Statystyka Pracy. Rocznik VI. – Warszawa: Główny urząd statystyczny, 1927. – 344 s., Statystyka Pracy Rocznik VII. – Warszawa: Główny urząd statystyczny, 1928. – 336 s., Statystyka Pracy. Rocznik VIII. – Warszawa: Główny urząd statystyczny, 1929. – 412 s., Statystyka Pracy Rocznik IX. – Warszawa: Główny urząd statystyczny, 1930. – 326 s., Statystyka Pracy Rocznik X. – Warszawa: Główny urząd statystyczny, 1931. – 436 s., Statystyka Pracy Rocznik XI. – Warszawa: Główny urząd statystyczny, 1932. – 427 s., Statystyka Pracy. Rocznik XII. – Warszawa: Główny urząd statystyczny, 1933. – 367 s., Statystyka Pracy Rocznik XIII. – Warszawa: Główny urząd statystyczny, 1934. – 303 s., Statystyka Pracy. Rocznik XIV – Warszawa: Główny urząd statystyczny, 1935. – 282 s., Statystyka Pracy. Rocznik XV – Warszawa: Główny urząd statystyczny; 1936. – 223 s., Statystyka Pracy Rocznik XVI. – Warszawa: Główny urząd statystyczny, 1937. – 335 s., Statystyka Pracy Rocznik XVII. – Warszawa: Główny urząd statystyczny, 1938. – 307 s., Statystyka Pracy. Zeszyt 1. – Warszawa: Główny urząd statystyczny, 1939.
- ⁴ Archiwum Akt Nowych w Warszawie, Ministerstwo spraw zagranicznych. – Sygn. 9618. – Raport Poselstwa RP w Buenos Aires z 7.VII.1932.
- ⁵ *Siwicki M.* Dzieje konfliktów polsko-ukraińskich. – T. I. – Warszawa: Tyrsa, 1992. – S. 287.
- ⁶ Там само. – С. 288.
- ⁷ *Zalecki G.* Polska polityka kolonialna i kolonizacyjna. – Warszawa: Instytut Wydawniczy “Biblioteka Polska”, 1925. – S.116.
- ⁸ Волинський обласний державний архів (далі – ВОДА). – Ф. 58. – Оп. 1. – Спр. 108. – С. 1–3.
- ⁹ ВОДА. – Ф. 46. – Оп. 5. – Спр. 75. – С. 3–4.
- ¹⁰ ВОДА. – Ф. 46. – Оп. 9. – Спр. 2060. – С. 22.
- ¹¹ *Zarychta A.* Emigracja Polska 1918–1931 i jej znaczenie dla państwa. Nakładem Ligi Morskiej i Kolonialnej, 1933. – Таблица VIII. – 119 s.
- ¹² AAN, MSZ. – Sygn. 9879. – Wiktor Ormicki w sprawie zamorskiego wychodźstwa osadniczego i osadnictwa wewnetsznego. – Referat, 1936 r.
- ¹³ *Krasocki M.* Emigracja osadnicza. – Warszawa: Ministerstwo Opieki Społecznej, 1938. – S. 17.
- ¹⁴ Там само. – С. 27.
- ¹⁵ Власні підрахунки на підставі: Statystyka. Pracy Rocznik VI. – Warszawa: Główny urząd statystyczny, 1927. – 344 s., Statystyka Pracy. Rocznik IX. – Warszawa: Główny urząd statystyczny, 1930. – 326 s., Statystyka Pracy. Rocznik XV. – Warszawa: Główny urząd statystyczny, 1936. – 223 s., Statystyka Pracy. Zeszyt 1. – Warszawa: Główny urząd statystyczny, 1939.
- ¹⁶ ВОДА. – Ф. 46. – Оп. 1. – Спр. 639. – С. 42.
- ¹⁷ *Medrzecki W.* Województwo Wołyńskie 1921–1939. Elementy przemian cywilizacyjnych, społecznych i politycznych. – Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk; Łódź: Wydaw. Polskiej Akademii Nauk, 1988. – S. 75.
- ¹⁸ Wołyńskie Wiadomości Techniczne. – Grudzień. – 1925 – № 10. – S. 13.
- ¹⁹ ВОДА. – Ф. 46. – Оп. 1. – Спр. 639. – S. 39.